

Κατά την 3^η χιλιετηρίδα π.Χ., οι Ακκάδιοι και οι Σουμέριοι ζούσαν αρμονικά και στο πλαίσιο αυτής της συμβίωσης χρησιμοποιούντο και οι δύο γλώσσες. Σταδιακά, όμως, η ακκαδική αντικατέστησε τη σουμεριακή γλώσσα (πιθανόν στα τέλη της 3^{ης} και στις αρχές της 2^{ης} χιλιετηρίδας). Το ακκαδικό βασίλειο έφτασε στο απόγειο της ακμής του μεταξύ του 24^{ου} και του 22^{ου} αι. π.Χ., επί του βασιλέως Σαργκόν, που εξ αυτού αποκαλείται Σαργκόν ο Μέγας (2334-2279 π.Χ.). Στη διάρκεια της βασιλείας αυτού και των διαδόχων του, η ακκαδική γλώσσα επιβλήθηκε για ένα διάστημα και στα γειτονικά βασίλεια, μεταξύ των οποίων και εκείνο του Ελάμ.

Η ιστορία του Σαργκόν έχει πολλές ομοιότητες με την ιστορία Μωυσή. Γεννήθηκε από μια ιερόδουλη και από άγνωστο πατέρα. Τον έβαλαν, βρέφος, σ' ένα καλάθι αλειμμένο με πίσσα και το έριξαν στο ποτάμι, απ' όπου τον ανέσυρε ένας ψαράς. Χρόνια μετά, άγνωστο πώς, βρέθηκε να υπηρετεί στο παλάτι του βασιλιά της Ακκάδ ως οινοχόος. Τον ανέτρεψε, κατέλαβε τη βασιλεία και μετά από μια σειρά κατακτητικών πολέμων δημιούργησε μια τεράστια αυτοκρατορία από το Ελάμ μέχρι τη Μεσογείο, που περιελάμβανε τη Μεσοποταμίου, μέρη του σημερινού Ιράν και της Συρίας και πιθανόν της Ανατολίας και της αραβικής χερσονήσου. Από πολλούς θεωρείται ως ο πρώτος βασιλιάς στην ιστορία που κυβέρνησε μια πολυεθνική αυτοκρατορία, αρκετούς αιώνες πριν από τους Πέρσες.

Βιβλιογραφία:

ΘΗΕ 3 (1963) 301-302: Beaulieu, P.-A. et al. *A Companion to the Ancient Near East*, Oxford 2005. Kramer, S.N., *The Sumerians*, Chicago 1971. <http://net.bible.org/#!search/Esarhaddon>.

Αρχαιολογία Βιβλική. Αρχαιολογία είναι η επιστήμη, η οποία φέρνει στο φως και μελετά τις αρχαιότητες, τις προσδιορίζει και τις ερμηνεύει. Πρόκειται γενικά για μελέτη της αρχαιότητας και ειδικά για την επιστημονική μελέτη των ευρημάτων, τα οποία προέρχονται από τη ζωή και τις δραστηριότητες των ανθρώπων της αρχαιότητας. Το ενδιαφέρον της αρχαιολογίας εστιάζεται τόσο στην προϊστορία, όσο και στην ιστορία μιας περιοχής και των κατοίκων της. Έργο της είναι η προσεκτική ανασκαφή, η εξέταση των ευρημάτων, η καταγραφή και η αποκατάστασή τους. Όλα τα ευρήματα ερμηνεύονται προσεκτικά υπό το φως των πληροφοριών που έχουμε από την εποχή, στην οποία αυτά ανάγονται.

Ο όρος «βιβλική αρχαιολογία» συνδυάζει δύο διαφορετικούς τομείς: τη Βίβλο από τη μία και την αρχαιολογία από την άλλη. Αρχικώς, αυτή η εκδοχή της αρχαιολογίας εμφανίστηκε να αποτελεί κλάδο των βιβλικών σπουδών, αφού το ενδιαφέρον της συγκεκριμένης αρχαιολογικής κατεύθυνσης εστιαζόταν μόνο στη γη του Ισραήλ και τις γειτονικές του

Ανασκαφή στην κάτω αγορά της αρχαίας Εφέσου (Πηγή: αρχείο Αρχαιολογικού Μουσείου Εφέσου)

χώρες. Είναι λογικό η γεωγραφική αυτή περιοχή να προκαλούσε το ενδιαφέρον των αρχαιολόγων από πολλά μέρη της γης, λόγω της σημασίας της τόσο για τον Ιουδαϊσμό όσο και για τον Χριστιανισμό. Θα πρέπει όμως εδώ να σημειωθεί ότι η αρχαιολογία ούτε αποδεικνύει ούτε απορρίπτει τη Βίβλο. Πρόκειται για δύο διαφορετικούς τομείς με διαφορετικές προϋποθέσεις, μεθοδολογία και τρόπο μελέτης. Η βιβλική αρχαιολογία δεν αποτελούσε τότε κλάδο της αρχαιολογίας και φυσικά δεν υφίσταται ούτε και σήμερα ως μάθημα στα τμήματα Αρχαιολογίας των Φιλοσοφικών σχολών της χώρας μας. Δεν αποτελεί επίσης ξεχωριστό αντικείμενο στα αντίστοιχα τμήματα Αρχαιολογίας των πανεπιστημίων της Ευρώπης. Είναι όμως γεγονός ότι τα ευρήματα των αρχαιολογικών ανασκαφών στις περιοχές της Βίβλου συνδέονται άμεσα με τα ιστορικά στοιχεία τα οποία περιέχονται στις διηγήσεις της. Έτσι, η βιβλική αρχαιολογία είναι στην ουσία μία ακόμη ειδικότητα στο ευρύτερο γνωστικό αντικείμενο των σπουδών της Εγγύς Ανατολής. Αν προσπαθήσουμε να της δώσουμε έναν ορισμό, θα λέγαμε ότι πρόκειται για την αρχαιολογία των περιοχών της Βίβλου γενικά, και της αγίας γης ειδικότερα. Συνεπώς τα ευρήματα των ερευνών της συνδέονται άμεσα ή έμμεσα με τη Βίβλο. Σε εκατοντάδες περιοχές του Ισραήλ τα αρχαιολογικά ευρήματα μας παρέμπουν σε πολλές από τις γνωστές βιβλικές διηγήσεις και αυτό είναι μία επιτυχία της αρχαιολογίας.

Αρκετοί τοποθετούν χρονικά τις απαρχές της αρχαιολογικής έρευνας το 1798, όταν οι πολυάριθμες αρχαιότητες της Αιγύπτου στην κοιλάδα του Νείλου έγιναν προσιτές για μελέτη από ειδικούς

εκείνης της εποχής κατά την εκστρατεία του Ναπολέοντα. Ας σημειωθεί εδώ ότι συνήθως λαμβάνεται ως αφετηρία η ανακάλυψη της στήλης της Ροζέτας το 1799, από έναν αξιωματικό του Ναπολέοντα. Η στήλη αυτή περιείχε κείμενο σε τρεις γλώσσες: Ιερογλυφικά, αιγυπτιακά και ελληνικά. Χάρη σε αυτήν, ο Γάλλος γλωσσολόγος Jean Francois Champollion κατόρθωσε να αποκωδικοποιήσει την ιερογλυφική γραφή, συγκρίνοντας το ίδιο κείμενο στις άλλες δύο γλώσσες. Το κείμενο αυτό όμως, φανέρωσε και πτυχές της ιστορίας του Ισραήλ.

Το 1865 ιδρύθηκε στην Αγγλία το Ταμείο για την εξερεύνηση της Παλαιστίνης (Palestinian Exploration Fund) προκειμένου να οργανώσει αρχαιολογικές αποστολές στην Ιερουσαλήμ. Μέχρι το 1878 οι αρχαιολόγοι είχαν εξερευνηήσει το δυτικό μέρος της Παλαιστίνης, κατασκεύασαν χάρτες και δημοσίευσαν τόμους με τα ευρήματα που είχαν συγκεντρώσει. Το έργο τους αποτέλεσε τη βάση όλων των μελλοντικών ανασκαφών στην περιοχή. Στη συνέχεια ιδρύθηκαν και άλλες αρχαιολογικές εταιρίες, όπως η γερμανική (1877), η γαλλική (1890) και η αμερικανική (1900). Τα ευρήματα των ανασκαφών τους δημοσιεύονταν στα περιοδικά που κάθε μία από αυτές είχε φροντίσει εγκαίρως να ιδρύσει. Φυσικά ο στόχος αυτών των πρώτων ερασιτεχνών αρχαιολόγων ήταν να επιβεβαιώσουν, σπριζόμενοι στις αρχαιότητες που θα ανακάλυπταν, τις βιβλικές διηγήσεις· αν, για παράδειγμα, στην Ιερικό ή την Ασώρ ανακαλύπτονταν ευρήματα από τη θρυλική επίθεση του Ίησού του Ναυή και των στρατιωτών του ή ερχόταν στο φως το κτήριο της συναγωγής στην Καπερναούμ, όπου ο

Ίησους διάβασε το απόσπασμα από το βιβλίο του Ησαΐα.

Από τα παραπάνω καθίσταται σαφές ότι η ιστορία της βιβλικής αρχαιολογίας είναι πρόσφατη. Την περίοδο μεταξύ των δύο παγκοσμίων πολέμων, η αρχαιολογία στην αγία γη έκανε την εμφάνισή της με Αμερικανούς κυρίως αρχαιολόγους, οι οποίοι ξεκίνησαν τις ανασκαφές σε διάφορες βιβλικές περιοχές. Την έναρξη αυτής της προσπάθειας είχε κάνει νωρίτερα (1890) ο Βρετανός τοπογράφος, W.M.F. Petrie και λίγο αργότερα, το διάστημα 1908-1910, μια αμερικανική αποστολή άρχισε την ανασκαφή στη βιβλική Σαμάρεια. Ο εκκεντρικός Petrie είχε ήδη εξερευνηήσει με επιτυχία τις πυραμίδες της Αιγύπτου και αργότερα έστρεψε το ενδιαφέρον του στην αγία γη. Η πρώτη συμβολή των εξερευνησέων του ήταν η παρατήρηση ότι οι χωμάτινοι λόφοι (τούμπες), οι οποίοι βρίσκονταν διάσπαρτοι σε πολλές περιοχές, δεν ήταν μέρος του φυσικού αναγλύφου της γης, αλλά υπολείμματα της ανθρώπινης οικιστικής δραστηριότητας. Από κάτω τους αποδείχτηκε ότι κρύβονταν κτίσματα της αρχαιότητας και όλοι οι προηγούμενοι εξερευνητές-αρχαιολόγοι τους είχαν αγνοήσει. Η δεύτερη συμβολή του Petrie ήταν η παρατήρηση ότι τα κεραμικά σκεύη, τα οποία ανακαλύπτονταν παντού, έκρυβαν έναν αρχαιολογικό θησαυρό. Από την τεχνολογία της κατασκευής τους ήταν δυνατό να προσδιοριστεί χρονικά το στρώμα της ανασκαφής, στο οποίο τα διάφορα κεραμικά ανακαλύπτονταν. Έκτοτε η παρατήρηση του Petrie καθιερώθηκε ως η σημαντικότερη μέθοδος συμβατικής χρονολόγησης των αρχαιολογικών στρωμάτων στην Εγγύς Ανατολή. Τα σκευάκια πήραν αργότερα

διάφορες αποστολές, κυρίως από τα παλαιότερα του Σικάγο, του Γέιλ και της Πενσυλβανίας, οι οποίες άρχισαν οργανωμένες ανασκαφές στη Μεγιδδώ και τη Γέρασα. Την εποχή αυτή καθιερώνεται ατύπως και ο όρος «βιβλική αρχαιολογία», ενώ θεωρήθηκε ως ένα σημαντικό εργαλείο για τις βιβλικές σπουδές, καθώς θα έφερνε στο φως εξωτερικές μαρτυρίες για όσα περιγράφονταν στα βιβλικά κείμενα. Ας σημειωθεί εδώ ότι λίγο νωρίτερα είχαν ανακαλυφθεί ο Κώδικας του Χαμουραμί (1901) και οι πάπυροι της Ελεφαντίνης (1903), οι οποίοι επηρέασαν τις μελλοντικές μελέτες της ΠΔ και ειδικά τη σχέση της με το γειτονικό της περιβάλλον.

Από την πρώτη γενιά βιβλικών αρχαιολόγων χρησιμοποιήθηκαν δύο βασικές μέθοδοι καθαρά τεχνικής φύσεως. Η πρώτη ήταν η στρωματογραφία. Σήμερα κάθε αρχαιολογική ανασκαφή τη χρησιμοποιεί προκειμένου να καταχωρήσει από ποια περίοδο του χρόνου προέρχεται κάθε υλικό που έρχεται στο φως. Αυτό συμβαίνει επειδή σε μια περιοχή, όπου για παράδειγμα, υπήρχε κατά τον 2^ο αι. π.Χ. ένας οικισμός, αργότερα μπορεί να κατακτήθηκε από κάποιους και να επανοικοδομήθηκε με διαφορετικό τρόπο και υλικά που χρησιμοποιούνταν κατά τον 1^ο αι. μ.Χ. Πολύ αργότερα μπορεί ο οικισμός αυτός να εγκαταλείφθηκε εξαιτίας κάποιων φυσικών αιτιών και στη συνέχεια να επανοικιστεί από κάποιους άλλους. Βροχές, κατολισθήσεις, άνεμοι και πλημμύρες κάνουν επίσης το έδαφος μιας περιοχής να σκεπάζεται με στρώματα χώματος, τα οποία περιέχουν τα λείψανα κάθε εποχής. Στο σημερινό Ισραήλ έχουμε στις περισσότερες περιοχές ευρήματα, λ.χ., από την προϊστορική εγκατάσταση, την ελληνιστική και τη ρωμαϊκή εποχή αργότερα, τη βυζαντινή στη συνέχεια, και τέλος την ισλαμική. Κάθε μέρος από το υλικό αυτό, όταν ανακαλύπτεται στον ίδιο χώρο, θα πρέπει να αποδοθεί σε κάποιο στρώμα αρχίζοντας την τεχνική αρίθμηση από πάνω προς τα κάτω. Με τον τρόπο αυτό μπορεί να αναδομηθεί η ιστορία της συγκεκριμένης περιοχής. Στην Ιερική για παράδειγμα κατά τις πρώτες ανασκαφές ανακαλύφθηκε ένας πύργος από τη νεολιθική εποχή. Το κτίσμα αυτό αποτελεί μέχρι σήμερα την αρχαιότερη οχυρωματική κατασκευή στον κόσμο και τα ερείπιά του ανακαλύφθηκαν στο βαθύτερο στρώμα ενός ορύγματος. Ένα δεύτερο, πιο οικείο παράδειγμα που μπορούμε να λάβουμε υπόψη μας είναι η περίπτωση της Θεσσαλονίκης. Από την ίδρυσή της μέχρι σήμερα η πόλη δεν έπαψε στιγμή να κατοικείται. Σήμερα υπάρχουν ελάχιστα ερείπια τα οποία προέρχονται από την ελληνιστική πόλη, αρκετά από τη ρωμαϊκή εποχή, ενώ τα περισσότερα ανάγονται στη βυζαντινή περίοδο. Η σύγχρονη πόλη καταλαμβάνει το σύνολο της περιοχής, στην οποία είχε αναπτυχθεί οικιστική

δραστηριότητα κατά το παρελθόν. Οι εργασίες του μετρώ, που διεξάγονται αυτήν την περίοδο στο κέντρο της πόλης, αποτελούν μοναδική ευκαιρία για τους αρχαιολόγους να φέρουν στο φως ευρήματα από τα αρχαιότερα στρώματα του εδάφους.

Η δεύτερη μέθοδος ήταν η κεραμική τυπολογία, η οποία αναπτύχθηκε ταυτόχρονα με τη στρωματογραφία και συνέβαλε στην ακριβή χρονολόγηση όλων των ευρημάτων. Σύμφωνα με αυτήν, τα κεραμικά ευρήματα διαχωρίζονταν προσεκτικά από κάθε στρώμα του εδάφους και καταρτιζόταν ένα χρονοδιάγραμμα, στο οποίο τοποθετούνταν με βάση την τεχνική εξέλιξη των αγγείων ως προς τη μορφή και τη διακόσμηση. Έτσι, μπορούσαν τώρα οι αρχαιολόγοι να χρονολογήσουν τα ευρήματα από το κάθε στρώμα, στηριζόμενοι στην κεραμική τεχνολογία, καθώς αυτή συγκρινόταν μάλιστα και με εκείνη από τις γειτονικές περιοχές.

Τα ευρήματα κάθε αρχαιολογικής ανασκαφής ανάγονται σε διάφορες αρχαιολογικές περιόδους. Επειδή δεν ακολουθείται ένας κατάλογος των διαφόρων χρονολογικών περιόδων με αυστηρά καθορισμένη μορφή, θα αναφέρουμε μία από τις πλέον συνηθισμένες εκδοχές του σε σχέση με τη βιβλική αρχαιολογία. Η προϊστορική περίοδος διακρίνεται στην παλαιολιθική (±1200000-8500 π.Χ.) και τη νεολι-

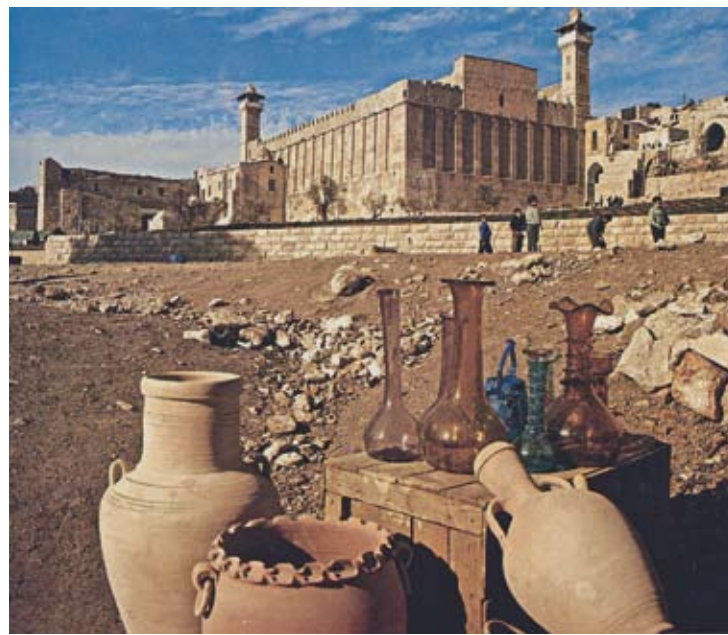
θη ρωμαϊκή (63-325 μ.Χ.), τη βυζαντινή (325-638) και τέλος την ισλαμική (638-1291) και οθωμανική εποχή (1517-1917).

Πατέρας της βιβλικής αρχαιολογίας θεωρείται ο αμερικανός W.F. Albright, ο οποίος αφιερώθηκε κυριολεκτικά στην αρχαιολογική έρευνα για μία εικοσαετία και αξιοποίησε και τις δύο παραπάνω μεθόδους. Ο Albright εκπροσωπεί τη λεγόμενη χρυσή εποχή της βιβλικής αρχαιολογίας (1925-1948). Κατάφερε να τελειοποιήσει τη μέθοδο της χρονολόγησης των διαφορετικών στρωμάτων του εδάφους των ανασκαφών στις αρχαίες πόλεις. Αυτό το κατόρθωσε με την προσεκτική και αμερόληπτη μελέτη των κεραμικών ευρημάτων, τα οποία έρχονταν στο φως από κάθε στρώμα του εδάφους. Ο Albright επέτυχε όσα όλοι οι προγενέστεροι αρχαιολόγοι μαζί και καθιερώθηκε ως ο ιστορικός, ο οποίος μπορούσε να συνθέσει τα πάντα. Διετέλεσε διευθυντής της American School of Oriental Research στην Ιερουσαλήμ, η οποία για πολλά χρόνια ήταν ο βασικός χορηγός των ανασκαφών στην Εγγύς Ανατολή και σε αυτόν αποδίδεται ο χαρακτηρισμός «αρχαιολογική επανάσταση». Με τον χαρακτηρισμό αυτό, ο Albright εννοούσε πως με τη συνδρομή της αρχαιολογικής έρευνας οι βιβλικές σπουδές αποκτούσαν την εποχή εκείνη αξιοπιστία, καθώς με τις διάφορες ανακαλύψεις οι βιβλικές δι-

προσκυνητών για διάφορες περιοχές. Στην Αμερική περισσότερο και λιγότερο στην Ευρώπη, θεωρήθηκε τότε πως η αρχαιολογία χρησιμοποιούνταν για να αποδείξει την αλήθεια της Βίβλου. Τα πορίσματα των ανασκαφών του Albright αποτέλεσαν το πλαίσιο για την ιστορία, την ορολογία και τη χρονολόγηση της αρχαίας Παλαιστίνης, που μέχρι σήμερα ακόμη χρησιμοποιείται από τους αρχαιολόγους. Από την άλλη, η μελέτη της κεραμικής παραγωγής μιας περιοχής καθόρισε την πορεία της αρχαιολογικής έρευνας μέχρι σήμερα, καθώς ήταν μία από τις μεγαλύτερες επιτυχίες της βιβλικής αρχαιολογίας.

Την ίδια εποχή οι Γερμανοί παλαιοδιαιτολόγοι A. Alt και M. Noth, εξετάζοντας τις πληροφορίες των ιδίων των βιβλικών κειμένων, επιχειρούσαν να βρουν τα πραγματικά ιστορικά γεγονότα, τα οποία αποτελούσαν την πηγή των διηγήσεων της ΠΔ. Ο Albright από την άλλη, αναζητούσε και ο ίδιος την ιστορία του αρχαίου Ισραήλ ακολουθώντας όμως, τις εξωτερικές αρχαιολογικές μαρτυρίες, οι οποίες προέρχονταν γεωγραφικά από την Παλαιστίνη και τις γειτονικές περιοχές και όχι από την ιστορία της παράδοσης της ίδιας της Βίβλου. Στην προσπάθεια αυτή τοποθέτησε τις παραδόσεις του Ισραήλ εντός του πλαισίου της Εγγύς Ανατολής, εξετάζοντας τις βιβλικές διηγήσεις υπό το φως των κειμένων και των πολιτισμικών ευρημάτων της ευρύτερης αυτής περιοχής. Ένας άλλος σημαντικός ερευνητής με ειδικευση στην ιστορία και την αρχαιολογία της περιοχής ήταν ο Roland de Vaux της École Biblique et Archéologique Française de Jérusalem με σπουδαίο ανασκαφικό έργο στην Tell el-Farah και στο Khirbet Qumran. Η βρετανική αρχαιολογική σχολή, η οποία δραστηριοποιούνταν ανασκαφικά στην Παλαιστίνη την ίδια περίοδο, δεν κατόρθωσε να αποκτήσει ισχυρούς δεσμούς με τον θεολογικό κόσμο.

Μέχρι την εποχή του Β' Παγκοσμίου πολέμου, πάντως, όλες οι αρχαιολογικές αποστολές είχαν περιορισμένη επιτυχία, χαρακτηριζόταν από προχειρότητα, ενώ η συστηματική μεθοδολογία στις ανασκαφές ήταν υποτυπώδης. Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι ακόμη και η χαρτογράφηση της Παλαιστίνης δεν ήταν ολοκληρωμένη. Σημαντική εξέλιξη της βιβλικής αρχαιολογίας σημειώθηκε μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο με τη συμβολή της Βρετανίδας αρχαιολόγου D.K.M. Kenyon, η οποία εφάρμοσε μια νέα μέθοδο στρωματογραφίας στην ανασκαφή της στην Ιερική. Μία περιοχή τώρα οριοθετούνταν με ένα πλαίσιο από μικρά τετράγωνα (συνήθως 5x5μ). Στη συνέχεια καθώς ξεκινούσε η ανασκαφή αφηνόταν, χωρίς να ερευνηθεί, μια ζώνη από ερείπια μεταξύ των τετραγώνων αυτών και η ανασκαφή συνέχιζε προς τα κάτω. Μικρά ορύγματα οδηγούσαν τις εργασίες από το ένα επίπεδο στο

Χεβρών

θηκή εποχή (8500-4000 π.Χ.). Ακολουθεί η εποχή του λίθου (4000-3300 π.Χ.). Στη συνέχεια η εποχή του χαλκού (3300-1200 π.Χ.) διακρίνεται σε πρώιμη (3300-2000), μέση (2000-1550) και ύστερη (1550-1200). Ακολουθεί η εποχή του σιδήρου (1200-1000 π.Χ., Α' εποχή του σιδήρου, και 1000-586 π.Χ., Β' εποχή του σιδήρου) και έπειτα έχουμε την περσική εποχή (539-332 π.Χ.), την ελληνιστική (332-63 π.Χ.),

νησικές ενισχύονταν με ιστορικότητα και πολιτισμικό υπόβαθρο. Μέχρι τότε, οι εξωτερικές μαρτυρίες για όσα περιγράφονται στα βιβλικά κείμενα ήταν οι μεταγενέστερες διηγήσεις των Ιουδαίων περιηγητών και των χριστιανών προσκυνητών. Με αυτές μόνον ως βοήθημα οι βιβλικοί ερμηνευτές εμπλούτιζαν τις γνώσεις τους για τις περιοχές που τους ενδιέφεραν, στηριζόμενοι στις περιγραφές των περιηγητών και των

άλλο. Έτσι μπορούσαν ευκολότερα να παρατηρηθούν οι αλλαγές σε οποιαδήποτε ανθρώπινη δραστηριότητα κατά το παρελθόν (σύστημα Kenyon). Αυτό το σύστημα εργασίας ήταν δαπανηρό, δύσκολο και περιοριζόταν σε μικρότερες περιοχές, αλλά απέδιδε ικανοποιητικότερα και παρείχε ασφαλέστερα αποτελέσματα. Οι περισσότερες αρχαιολογικές αποστολές στην Ιορδανία, αλλά και στο Ισραήλ, ακολούθησαν αυτή τη μέθοδο μέχρι τη δεκαετία του 1970 και εξακολουθούν να τη χρησιμοποιούν μέχρι σήμερα, αφού οι προηγούμενες μέθοδοι ανασκαφής χαρακτηρίζονταν από προχειρότητα. Σίγουρα το έργο της ανασκαφής είναι ο σημαντικότερος παράγων που οδηγεί στην επιτυχή εύρεση των αρχαιοτήτων. Επί του θέματος ο W.F. Albright έγραψε κάποτε ότι «η ανασκαφή είναι ταυτόχρονα τέχνη και επιστήμη» και ο M. Wheeler ότι «δεν υπάρχει μια σωστή μέθοδος ανασκαφής αλλά πολλές εσφαλμένες».

Η πρώτη μεγάλη συστηματική αρχαιολογική ανασκαφή στο Ισραήλ έγινε το 1955 στην Ασώρ της Γαλιλαίας από τον Y. Yadin. Με τη δημιουργία του κράτους του Ισραήλ το 1948, ιδρύθηκαν αμέσως στην Ιερουσαλήμ αρχαιολογικά μουσεία, Εφορεία Αρχαιοτήτων και Αρχαιολογική Σχολή στο Εβραϊκό Πανεπιστήμιο με τομέα βιβλικής αρχαιολογίας. Πολλά μέλη της ομάδας του Yadin αργότερα εξελίχθηκαν σε σπουδαιούς αρχαιολόγους του Ισραήλ, ενώ ο ίδιος καθιερώθηκε ως ο πιο επιτυχημένος Ισραηλινός αρχαιολόγος, κυρίως λόγω της ανακάλυψης των χειρογράφων της Νεκράς Θάλασσας. Οι ρίζες της ισραηλινής αρχαιολογίας προέρχονται από την ίδρυση της Jewish Palestine Exploration Society το 1914. Πρωτοπόροι Ισραηλινόι αρχαιολόγοι υπήρξαν ναυρίτερα οι N. Avigad, M. Avi-Yonah, R. Amiran, I. Ben-Dor, A. Biran, B. Mazar, S. Yeivin και ο πατέρας του Yadin, E.L. Sukenik. Όλο τους σπούδασαν στην Αμερική και την Ευρώπη και εκπαιδεύτηκαν στο έργο της ανασκαφής από τις ξένες αρχαιολογικές σχολές, οι οποίες δραστηριοποιούνταν στη χώρα τους. Από το 1967 Αμερικανόι, Βρετανόι, Γάλλοι και Γερμανόι συνεχίζουν να διευθύνουν αρχαιολογικές ανασκαφές, αλλά το μεγαλύτερο πλέον μέρος αυτών διεξάγεται από Ισραηλινούς αρχαιολόγους. Η ανασκαφή υπό τη διεύθυνση του αρχαιολόγου και στρατηγού Yadin αποτέλεσε την κυριότερη εκπαιδευση για μια ολόκληρη γενιά Ισραηλινών αρχαιολόγων. Ο Yadin επιχείρησε μια κυριολεκτική ερμηνεία της ΠΔ σε άμεση σύνδεση με τις αρχαιολογικές μαρτυρίες. Αργότερα το ανασκαφικό του έργο στη Μασάδα ταυτίστηκε με τις φιλοδοξίες ενός νεοσύστατου έθνους να ανακαλύψει τις ρίζες του.

Η αλλαγή στη μεθοδολογία ήρθε λίγο πριν από το 1970 και καθόρισε τη λεγόμενη «νέα αρχαιολογία». Η βιβλική αρχαιολογία των προηγούμενων χρό-

νων έπρεπε τώρα να εξελιχθεί. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι στην Αμερική τη δεκαετία του 1960 οι κλασικοί αρχαιολόγοι θεωρούσαν τους βιβλικούς αρχαιολόγους ως ερασιτέχνες χωρίς επιστημοσύνη. Το 1975 ο W.G. Dever πρότεινε να επανακαθοριστεί αυτή η νέα αρχαιολογία και να μετονομαστεί σε «αρχαιολογία της Συρίας και της Παλαιστίνης», εντελώς ανεξάρτητη από τη βιβλική θεολογία. Η νέα αυτή αρχαιολογία ήταν εξειδικευμένη και επαγγελματική και οι αρχαιολόγοι δεν ήταν πια κληρικοί, όπως αρκείτο από την πρώτη γενιά. Με τον παλαιότερο όρο «βιβλική αρχαιολογία» το κέντρο του ενδιαφέροντος προσανατολιζόταν στη Βίβλο, στο περιβάλλον και στην ερμηνεία της, ενώ με τον όρο «αρχαιολογία της Συρίας και της Παλαιστίνης» πρωταρχικό ενδιαφέρον αποκτούσε τώρα η γη και η ιστορία

Σάρδεις, Συναγωγή

της Παλαιστίνης. Αυτού του τύπου η αρχαιολογία αποτέλεσε ανεξάρτητο κλάδο από τις βιβλικές σπουδές με δική της μεθοδολογία και ακαδημαϊκά εντάχθηκε στην αρχαιολογία της Εγγύς Ανατολής. Έτσι έγινε μια αποφασιστική κίνηση. Η αρχαιολογία της αγίας γης βγήκε από το εκκλησιαστικό περιβάλλον και εντάχθηκε στον ακαδημαϊκό χώρο.

Το ερώτημα που κυριαρχούσε τώρα ήταν τι είναι αυτό που μας λέει η αρχαιολογία και δεν μας το λένε τα βιβλικά κείμενα. Η προσδοκία ήταν να μπορέσει η αρχαιολογία να αναδομήσει την ιστορία μιας θρησκευτικής κοινότητας και να φωτίσει το κενό που υπάρχει στα σχετικά κείμενα. Συνεπώς η αρχαιολογία άρχισε να δίνει απαντήσεις στα ερωτήματα των βιβλικών κειμένων σχετικά με το τι, ποιος και πότε, αλλά δεν μπορούσε να απαντήσει στο γιατί. Τα κείμενα από περιοχές όπως το Μάρι, η Ουγαρίτι και η Εμπλά, τα οποία ανακαλύφθηκαν από τους αρχαιολόγους, φωτίσαν τις διηγή-

σεις της ΠΔ, την ιστορία, τη θρησκεία και τη ζωή στην αρχαία Παλαιστίνη. Εκείνο που τελικά κατάφεραν οι αρχαιόπτες που έρχονταν στο φως ήταν να απεικονίσουν τώρα κάποια κοινωνικά έθιμα του Ισραήλ, για τα οποία μέχρι προηγουμένως τα κείμενα δεν έδιναν πληροφορίες. Είναι γεγονός ότι η βιβλική ιστορία ξαναγράφηκε με τη βοήθεια της αρχαιολογίας. Η αλλαγή αυτή, όμως, ήταν προϊόν συνεργασίας πολλών επιστημόνων και όχι μόνο των αρχαιολόγων προκειμένου να αναδομηθεί το πολιτισμικό και ιστορικό υπόβαθρο των βιβλικών διηγήσεων.

Αμέσως μετά από αυτήν τη συνεισφορά, οι αρχαιολόγοι άρχισαν να λαμβάνουν υπόψη τους πέρα από τη στρωματογραφία και την κεραμική, παράγοντες τους οποίους στο παρελθόν είχαν παραβλέψει. Αυτοί ήταν: οι περιβαλλοντικές

περισσότερο. Λίγο αργότερα το κόστος δεν μειώθηκε, αλλά παρέμεινε στάσιμο, ενώ οι εργασίες γίνονταν πιο γρήγορα. Αυτό επιτεύχθηκε με την εθελοντική εργασία φοιτητών αρχαιολογίας από διάφορα πανεπιστήμια της Αμερικής. Η αρχή έγινε στη Γεζέρ και έτσι οι εθελοντές ενισχύονταν τώρα με πρακτική εμπειρία εργασίας σε αρχαιολογικούς χώρους. Αρκετοί από αυτούς τους πρώτους εθελοντές, οι οποίοι στη διάρκεια των καλοκαιρινών τους διακοπών έσκαβαν σε διάφορες περιοχές του Ισραήλ, εξελίχθηκαν αργότερα σε σπουδαιούς αρχαιολόγους (π.χ. το ζεύγος Meyers) και εκδότες αρχαιολογικών περιοδικών και σειρών. Την εποχή εκείνη αρχίζουν να ιδρύονται και οι τοπικές αρχαιολογικές υπηρεσίες και τα διάφορα ινστιτούτα του Ισραήλ, της Ιορδανίας και της Συρίας και να δραστηριοποιούνται παράλληλα με τις αμερικανικές και ευρωπαϊκές σχολές που είχαν προηγηθεί. Για τους Ισραηλινούς το κείμενο της εβραϊκής Βίβλου και τα έργα του Ιωσήπου προβάλλονταν τώρα ως μέρος της εθνικής τους ιστορίας. Από τα παραπάνω συνάγεται ότι το διάστημα 1920-1970, το έργο της ανασκαφής στα περισσότερα εδάφη της Εγγύς Ανατολής προχωρούσε σχεδόν αποκλειστικά από Αμερικανούς κυρίως αρχαιολόγους.

Μετά τον πόλεμο των έξι ημερών, η πιο οργανωμένη ανασκαφή στο κράτος του Ισραήλ εξακολουθεί να γίνεται μέχρι σήμερα στην Ιερουσαλήμ. Η Ιερουσαλήμ είναι η πόλη, η οποία έχει ανασκαφεί περισσότερο από κάθε άλλη στον κόσμο. Πολλά όμως, από τα πρόσφατα ευρήματα άλλαξαν την εικόνα που είχαμε σχηματίσει στηριζόμενοι σε παλιότερες έρευνες. Στην πραγματικότητα πολλά άλλαξαν κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες στην αρχαιολογική έρευνα στην Εγγύς Ανατολή. Χωρίς τη συνδρομή της ενάλιας αρχαιολογίας, για παράδειγμα, οι γνώσεις μας για το λιμάνι στην Καισάρεια της Μεσογείου ή στις Κεγχρές της Κορίνθου θα ήταν ελλιπείς. Στις μέρες μας η συνδρομή των υπολογιστών στην καταγραφή και την ανάλυση δεδομένων, τα τρισδιάστατα γραφικά, η τοπογραφία, η αρχαιομετρία, η φωτογραμμετρία και η εναέρια φωτογραφία έχουν αλλάξει τον τρόπο εργασίας της αρχαιολογίας γενικά σε οποιαδήποτε περιοχή του πλανήτη. Το έργο της αρχαιολογίας παραμένει όμως δύσκολο, καθώς υλικά από ξύλο, δέρμα και ύφασμα είναι εξαιρετικά σπάνια να έχουν διατηρηθεί στο πέρασμα των αιώνων. Αυτά όμως τα υλικά συνδέονται άμεσα με την καθημερινή ζωή των ανθρώπων και έτσι η εικόνα που σχηματίζουμε για τον τρόπο ζωής τους παραμένει αποασματική. Επιπλέον, με εξαίρεση τον Ηρώδη τον Μεγάλο, οι υπόλοιποι βασιλείς δεν είχαν φιλόδοξα κατασκευαστικά σχέδια και δεν άφησαν πίσω τους διάφορα δείγματα αρχιτεκτονικής στις πόλεις της διακυβερνήσεώς τους.

Την πορεία και την εξέλιξη της αρχαιολογίας ακολουθεί η ειρωνεία ότι πολύ σπουδαίες αρχαιότητες ανακαλύφθηκαν και εξακολουθούν να ανακαλύπτονται τυχαία και όχι από οργανωμένες ανασκαφές. Στη Ras Shamra της Συρίας το αλέτρι ενός γεωργού κτύπησε σε έναν τάφο, η ανασκαφή του οποίου οδήγησε στην ανακάλυψη της αρχαίας Ουγαρίτ. Ένας βεδουΐνος, αναζητώντας μια κασίδα που απομακρύνθηκε από το κοπάδι του, ανακάλυψε το πρώτο σπάλαιο του Κουμράν, στο οποίο περιείχονταν αρκετά χειρόγραφα. Η εξέλιξη της ιστορίας ήταν να οδηγηθεί η αρχαιολογική έρευνα στη σπουδαιότερη ανακάλυψη του περασμένου αιώνα. Νωρίτερα κάποιος Αιγύπτιος, καθώς κυνηγούσαν πουλιά σε σπάλια στο Nag Hammadi, ανακάλυψαν σημαντικότερα κοπτικά γνωστικά χειρόγραφα. Τα τελευταία χρόνια τάφοι με σημαντικά ευρήματα από την εποχή του Χριστού ανακαλύφθηκαν από οικοδόμους στην Ιερουσαλήμ. Τέλος, το οστεοφυλάκιο του Ιακώβου και το απόκρυφο ευαγγέλιο του Ιούδα ήρθαν στο προσκήνιο από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, καθώς βρίσκονταν στην κατοχή συλλεκτών αρχαιοτήτων.

Το διάστημα 1970-1985 αποτέλεσε επανάσταση για τη βιβλική αρχαιολογία, καθώς αυτή η εξειδίκευση βρήκε επιτέλους τον δρόμο της και άλλαξε τον τρόπο εργασίας της. Συμπερασματικά θα λέγαμε ότι οι βιβλικοί θεολόγοι γρήγορα αντιλήφθηκαν ότι η συνδρομή της αρχαιολογίας στην κατανόηση των κειμένων, αρχικά της Παλαιάς, και στη συνέχεια και της Καινής Διαθήκης ήταν απαραίτητη. Αν ανατρέξουμε για παράδειγμα στον χώρο της ΠΔ, ο σημαντικότερος βασιλιάς του Ισραήλ, ο Δαυΐδ, παρέμενε μέχρι το 1993 μία μυθώδης προσωπικότητα, η οποία δεν υπήρξε ιστορικά, αφού μέχρι τότε δεν είχε ανακαλυφθεί καμία αρχαιότητα στην οποία να αναγράφεται το όνομά του και οι εξωβιβλικές μαρτυρίες απουσίαζαν παντελώς. Τη χρονιά εκείνη όμως, ήρθε στο φως από την αρχαιολογική σκαπάνη στην Tel Dan μια επιτύμβια στήλη από τον 9^ο αι. π.Χ., στην οποία αναγράφονταν στα αραμαϊκά η φράση «οίκος Δαυΐδ». Σήμερα η ιστορική παρουσία του βασιλιά Δαυΐδ δεν αμφισβητείται πλέον. Ο ρόλος της αρχαιολογίας εδώ ήταν καταλυτικός.

Μπορούμε να συνοψίσουμε τη συνδρομή της σύγχρονης αρχαιολογίας σε τρεις άξονες.

1. Η αρχαιολογία δείχνει ότι μεγάλο μέρος των βιβλικών διηγήσεων μπορούν να αποδειχθούν σήμερα ιστορικά. Δεν θα πρέπει όμως να χρησιμοποιείται για τον σκοπό αυτό. Η αρχαιολογία, όπως και η βιβλική ερμηνευτική, υπόκειται και αυτή σε εσφαλμένες εκτιμήσεις. Θα πρέπει να λειτουργεί ανεξάρτητα από θρησκευτικές πεποιθήσεις: ούτε να αποδεικνύει, ούτε να απορρίπτει την ιστορικότητα των βιβλικών διηγήσεων.

2. Η αρχαιολογία μας βοηθά να σχηματίσουμε μια εικόνα, έστω και αποσπασματική για τον κόσμο της Βίβλου, προκειμένου να την κατανοήσουμε.

3. Η αρχαιολογία συμπληρώνει τις βιβλικές διηγήσεις, καθώς οι συγγραφείς αυτών των κειμένων δεν ενδιαφέρονταν να αναφερθούν με λεπτομέρειες στο πολιτιστικό τους περιβάλλον.

Αναμφισβήτητα, η σπουδαιότερη συμβολή της αρχαιολογίας εκτιμάται μέχρι σήμερα ότι είναι η δεύτερη. Ειδικά στις μέρες μας, με τη βοήθεια της ψηφιακής τεχνολογίας, οι αρχαιότητες όλου του κόσμου είναι προσιτές μέσω του διαδικτύου ή με την αξιοποίησή τους δημιουργούνται εικονικές περιηγήσεις στις περιοχές και τις εποχές από τις οποίες

αρχαιότερο, αλλά γενικότερο περιοδικό *Journal of Near Eastern Studies* του πανεπιστημίου του Σικάγου (1942), το οποίο είχε αναλάβει το έργο αυτό ήδη από το 1884 με την τότε ονομασία *Hebraica*, και τη μεταγενέστερη *American Journal of Semitic Languages and Literatures* (1895), δεν αποτελούσε πλέον το μόνο και περιορισμένο βήμα των ειδικών επιστημόνων. Την ίδια τύχη είχε και το *Bulletin of the American School of Oriental Research*, το οποίο από το 1919 αποτελούσε το μοναδικό περιοδικό έντυπο της American School of Oriental Research.

Η συνέχεια ήταν ακόμη καλύτερη καθώς και ο διεθνής τύπος άρχισε να ενδιαφέρεται για τις αρχαιολογικές ανακαλύψεις

τους φοιτητές τους, ενώ οι συνεργασίες αυτών των τμημάτων με αντίστοιχα της Ευρώπης και της Αμερικής (German Protestant Institute of Archaeology, Studium Biblicum Franciscanum, École biblique et archéologique française de Jérusalem, Kenyon Institute, American W.F. Albright Institute of Archaeological Research, κ.ά.) συνεχίζονται με επιτυχία.

Ένα πρόσφατο μέσο προβολής του έργου της αρχαιολογικής έρευνας, αλλά και προϊόν της συνεργασίας της αρχαιολογίας με τη βιβλική θεολογία και επιστήμονες από άλλους χώρους είναι τα διάφορα ντοκιμαντέρ. Αρκετά εκπαιδευτικά τέτοια ντοκιμαντέρ άρχισαν να προβάλλονται αρχικώς στα

Εθελοντές φοιτητές την ώρα εργασίας κατά την ανασκαφή στην πόλη του Δαυΐδ (με την άδεια του καθηγητή Todd Bolen)

αυτές προέρχονται. Το 1975 εκδίδεται για πρώτη φορά το *Biblical Archaeology Review* και το 1977 το *Biblical Archaeologist*, δύο εξειδικευμένα επιστημονικά αρχαιολογικά περιοδικά, τα οποία φιλοξενούν αρχαιολογικές αναφορές, άρθρα, σχεδιαγράμματα και φωτογραφίες από τις σχετικές ανακαλύψεις. Το δεύτερο μετονομάστηκε σε *Near Eastern Archaeology* το 1997. Είναι σημαντικό ότι και τα δύο εκδίδονται από αρχαιολογικές εταιρίες: το πρώτο, και δημοφιλέστερο, από τη *Biblical Archaeology Society* και το δεύτερο από την *American School of Oriental Research*. Οι βιβλικοί θεολόγοι απέκτησαν έτσι πηγές στις οποίες μπορούσαν να στρέψουν το ενδιαφέρον τους χωρίς να επισκέπτονται αρχαιολογικά μουσεία και Εφορείες Αρχαιοτήτων ή να επικοινωνούν μαζί τους. Έτσι το

στην Εγγύς Ανατολή και φωτογραφίες συνοδευόμενες από σύντομα άρθρα άρχισαν να εμφανίζονται συχνά στα πρωτοσέλιδα των εφημερίδων και των εισποδογραφικών περιοδικών ευρείας κυκλοφορίας. Το Δεκέμβριο του 1995 το περιοδικό *Time* (τχ. 18) είχε στο εξώφυλλο το ερώτημα: «Είναι η Βίβλος γεγονός ή δημιουργημα της φαντασίας;». Και ακολουθούσε η φράση: «Οι αρχαιολόγοι στην αγία γη ρίχνουν νέο φως σε αυτό που έχει ή δεν έχει συμβεί στη σπουδαιότερη ιστορία που έχει ειπωθεί ποτέ». Το έργο των αρχαιολόγων της αγίας γης είχε αναγνωριστεί τώρα σε παγκόσμιο επίπεδο. Σήμερα στα ισραηλινά πανεπιστήμια λειτουργούν πέντε τμήματα αρχαιολογίας. Πολλοί αρχαιολογικοί χώροι έχουν ανασκαφεί από τους καθηγητές αυτών των τμημάτων και

τηλεοπτικά δίκτυα της Αμερικής τη δεκαετία του 1990 και κατά την επόμενη δεκαετία υπήρξαν σημαντικές παραγωγές με βιβλικό περιεχόμενο για τα πολύ γνωστά *History Channel*, *National Geographic*, *BBC* κ.ά. Αρκετοί αρχαιολόγοι, οι οποίοι εργάζονται εδώ και χρόνια στις ανασκαφές στο Ισραήλ και τα ονόματά τους συνδέονται με σπουδαία ευρήματα για τις βιβλικές σπουδές, όπως οι I. Finkelstein, H. Eshel, E.M. Meyers, J. Magness, S. Gibson, συμμετείχαν σε αυτές τις παραγωγές και προέβλεψαν με σωστό τρόπο τη σπουδαιότητα των ανακαλύψεων, οι οποίες συνδέονται άμεσα με τον ιουδαϊσμό και τον χριστιανισμό. Από την άλλη, διακεκριμένοι βιβλικοί θεολόγοι όπως λ.χ. οι J.H. Charlesworth, J.D. Crossan, W.A. Meeks, J. Murphy-O'Connor, E.H.

Pagels, κ.ά., συμμετείχαν επίσης σε αυτές τις παραγωγές, διότι το θεολογικό τους έργο είναι αφιερωμένο στην ιστορία του αρχέγονου χριστιανισμού και μελέτησαν για χρόνια τα πορίσματα των αρχαιολόγων, προκειμένου να αναδομήσουν μια καλύτερη εικόνα του βίου των πρώτων χριστιανών. Στην Ελλάδα αρκετά από αυτά τα ντοκιμαντέρ προβάλλονται κάθε χρόνο κυρίως την περίοδο της Μεγάλης Εβδομάδας από την κρατική τηλεόραση.

Ένα τελευταίο μέσο προβολής και συζήτησης μεταξύ των ειδικών είναι το διαδίκτυο. Τα τελευταία χρόνια οι ιστοσελίδες των πανεπιστημίων, των δημοσίων οργανισμών, οι προσωπικές ιστοσελίδες και τα ιστολόγια των καθηγητών, αλλά και των επιστημονικών εταιρειών, κάνουν αισθητή την παρουσία τους και συμβάλουν στην προβολή ειδήσεων, στις οποίες δεν υπήρχε πρόσβαση πριν από μερικά χρόνια ή η μετάδοσή τους ήταν χρονοβόρα και περιορισμένη με

καθώς είναι καλοδιατηρημένες. Στην Ιταλία, η περίπτωση της Πομπηίας και του Herculaneum αποτελεί πραγματικό θησαυρό, αφού η καταστροφή των δύο αυτών σημαντικών πόλεων το 79 μ.Χ. από την έκρηξη του Βεζούβιου διατήρησε ανέπαφη την κατάσταση των αρχαιοτήτων. Επειδή η συγκεκριμένη χρονική περίοδος ταυτίζεται με εκείνη της συγγραφής πολλών βιβλίων της ΚΔ, έστω και αν δεν υπάρχει καμία πληροφορία για την παρουσία χριστιανικών κοινοτήτων στις δύο αυτές ιταλικές πόλεις, η διατήρηση ολόκληρων οικοδομικών συγκροτημάτων με δημόσια κτήρια και ιδιωτικές οικίες, καθώς και πλήθος αντικειμένων καθημερινής χρήσης, προσέφερε τη δυνατότητα να σχηματίσουμε μια καλή εικόνα του αρχαίου κόσμου της Μεσογείου κατά τον 1^ο αι. μ.Χ.

Σε όλες τις παραπάνω αρχαίες πόλεις το ανασκαφικό έργο συνεχίζεται. Στη διατήρηση των μνημείων έχει συμβάλει

γράφονται, για παράδειγμα, στις παύλεις επιστολές μπορούν να κατανοηθούν καλύτερα. Η μέχρι τώρα έρευνα έχει αναδείξει πολύ σημαντικά στοιχεία. Μπορούμε τώρα να προχωρήσουμε στις παρακάτω διαπιστώσεις που παρατηρήθηκαν αμέσως μετά την εφαρμογή της «νέας αρχαιολογίας». Τα αρχαιολογικά ευρήματα αποτελούν σε πολλές περιπτώσεις τους μοναδικούς μάρτυρες που έχουμε στη διάθεσή μας για ορισμένα γεγονότα, τα οποία περιγράφονται στην Αγία Γραφή. Από τα ευρήματα αυτά, το γραπτό υλικό είναι περιορισμένο, ενώ η πλειοψηφία τους είναι προϊόντα διαφόρων τεχνών της αρχαιότητας, τα οποία πολλές φορές ερμηνεύονται με δυσκολία. Τα ευρήματα αυτά μας βοηθούν επίσης να σχηματίσουμε μια νέα εικόνα μέσα από την οποία μπορούμε σήμερα να αξιολογήσουμε την εικόνα που σχηματίζαμε από τις διηγήσεις της Αγίας Γραφής. Οι δύο αυτές εικόνες, άλλοτε συγκρούονται, και άλλοτε ταυτίζονται. Όταν συμβαίνει το πρώτο, τότε έχουμε την αφορμή για κριτικές παρατηρήσεις. Αυτό αποδεικνύει πόσο περίπλοκος ήταν ο κόσμος στον οποίο δημιουργήθηκαν τα ιερά κείμενα και στον οποίον έζησαν οι συγγραφείς τους. Εκείνο που δεν πρέπει να ξεχνάμε είναι ότι πάντα προσδοκούμε πολλά από την αρχαιολογική ανασκαφή, αλλά μας αποκαλύπτονται λίγα. Θα πρέπει να αρκестούμε σε αυτά. Μ.ΓΚ.

Βιβλιογραφία:

Laughlin, J.C.H., *Archaeology and the Bible*, New York: Routledge 2000· Λαμπράκη, Α. – Ευστρατίου, Κ., «Πώς Δουλεύει ο Αρχαιολόγος», *Αρχαιολογία* 19 (1986) 41-47· Wright, G.E., *Biblical Archaeology*, Philadelphia: Westminster 1962· Albright, W.F., *Archaeology and the Religion of Israel*, Louisville: Knox 2006· Kenyon, K.M., *Archaeology in the Holy Land*, Nashville 1985· Freedman, D.N. – Greenfield, J.C. (επιμ.), *New Directions in Biblical Archaeology*, Doubleday: Anchor Books 1971· Fritz, F., *Einführung in die Biblische Archäologie*, Darmstadt 1985· Weippert, H., *Palästina in Vorhellenistischer Zeit*, Munich 1988· Dever, W.G., "Archaeological Method in Israel: A Continuing Revolution", *BA* 43 (1980) 40-48· Dever, W.G., "The Impact of the "New Archaeology" on Syro-Palestinian Archaeology", *BASOR* 242 (1981) 14-29· Dever, W.G., "Retrospects and Prospects in Biblical and Syro-Palestinian Archaeology", *BA* 45 (1982) 103-107· Meyers, E.M., "The Bible and Archaeology", *BA* 47 (1984) 36-40· King, P.J., "The Contribution of Archaeology to Biblical Studies", *CBQ* 45 (1983) 1-16· Kuhnen, H.-P., *Palästina in Griechisch-römischer Zeit*, Munich, 1990· Crossan, J.D. – Reed, J.L., *Excavating Jesus: Beneath the Stones, Behind the Texts*, New York: Harper 2001· Charlesworth, J.H. (επιμ.), *Jesus and Archaeology*, Grand Rapids: Eerdmans 2006.

Αρχαιολογία Χριστιανική και Βυζαντινή. Ως πρώτο σχόλιο θα μπορούσαμε να πούμε πως από τη διατύπωση και μόνο του όρου «Χριστιανική και Βυζαντινή Αρχαιολογία» γίνεται σαφές πως το ερευνητικό αντικείμενο του συγκεκριμένου επιστημονικού τομέα βασίζεται καταρχάς στη μελέτη, προσέγγιση και ανάλυση υλικών καταλοίπων του ανθρώπινου πολιτισμού,

όπως αυτά ξεκινούν να υφίστανται, να εξελίσσονται και να διαμορφώνονται μετά την εμφάνιση του χριστιανισμού και δημιουργούν στην πορεία των αιώνων τον άψυχο και υλικό αντίποδα της άυλης πολιτισμικής, πνευματικής και διανοητικής κληρονομιάς, που κληροδοτείται στον σύγχρονο άνθρωπο από το βυζαντινό του παρελθόν. Αυτόματα και αναπόφευκτα ορίζονται τα τοπικά και χρονικά όρια ερευνητικής διείσδυσης αυτού του επιστημονικού κλάδου του οποίο είναι και γίνεσθαι του παρελθόντος. Ως εκ τούτου, η αρχαιολογία αρχίζει σε ένα πρώτο επίπεδο να χαρακτηρίζεται ως «χριστιανική» μετά την εμφάνιση και εγκαθίδρυση της χριστιανικής θρησκείας εντός των πλαισίων της τότε ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, συνέπεια της οποίας αποτέλεσε η αποπεράτωση και κατασκευή πληθώρας ξεχωριστών μνημείων και έργων τέχνης, τα οποία κατά κύριο λόγο, καλούνται να ενσωματωθούν και να ανταποκριθούν στη διαφορετικότητα των νέων αναγκών. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, η ένταξη και διατράνωση του χριστιανισμού και όλων των επιμέρους εκφράσεών του στα τοπικά όρια, που περικλείονται από την αναδυόμενη κρατική υπόσταση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας είναι σε θέση να προσδώσουν στην αρχαιολογία το επίθετο «βυζαντινή», σε μια συλλογιστική όπου κράτος και θρησκεία βιώνουν πλήρη συμπίεση, με τα επιτεύγματα του ενός να είναι διαμορφωμένα με τέτοιο τρόπο, ώστε να ικανοποιούν τις απαιτήσεις του άλλου. Επίσης, ως σημείο τομής στη χρονική μετάβαση των δύο φάσεων, χριστιανικής και βυζαντινής, θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε τη μεταφορά του κέντρου βάρους των εξελίξεων εντός του βυζαντινού κράτους από τη Δύση στην Ανατολή, διαδικασία η οποία ξεκινά ήδη με τη μεταφορά της πρωτεύουσας από τη Ρώμη στην Κωνσταντινούπολη (330) και ολοκληρώνεται στα χρόνια που ακολουθούν τη βασιλεία του αυτοκράτορα Ιουστινιανού (527-565), περίπου στα τέλη του 6^{ου} ή τις αρχές του 7^{ου} αι. Με βάση επομένως τα παραπάνω, η Χριστιανική Αρχαιολογία μελετά συστηματικά τα μνημεία και τα έργα τέχνης των πρώτων χριστιανικών αιώνων, που συνιστούν τη λεγόμενη παλαιοχριστιανική περίοδο, η οποία υποδιαιρείται στην προκωνσταντινεία (200-313), στην κωνσταντινεία (313-337), στην υστεροκωνσταντινεία (339-379), καθώς και στην περίοδο από το 379 μέχρι τις αρχές του 7^{ου} αι. Από την άλλη, η Βυζαντινή Αρχαιολογία αναλαμβάνει τη μελέτη των μνημείων των επόμενων βυζαντινών περιόδων, που είναι η πρωτοβυζαντινή (αρχές 7^{ου} αι. μέχρι το τέλος της εικονομαχίας, το 843), η μεσοβυζαντινή (843-1204) και υστεροβυζαντινή (1204-1453), περιλαμβάνοντας και τη μεταβυζαντινή περίοδο (τουρκοκρατία). Η χρήση του όρου 'μνημείο' για τον προσδιορισμό του αντικειμένου έρευνας της επιστήμης

Tell es-Safi/Gath Archaeological Project (φωτο: Richard Wiskin· με την άδεια του υπεύθυνου της ανασκαφής καθηγητή Aren Maeir)

τα έντυπα μέσα. Η ιστοσελίδα της Βιβλικής Αρχαιολογικής Εταιρείας αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση. Αν δεν υπήρχε αυτός ο τρόπος προβολής και επικοινωνίας, το σχετικό με τις αρχαιολογικές έρευνες υλικό δεν θα ήταν προσίτο στους ενδιαφερόμενους ερευνητές άλλων επιστημονικών αντικειμένων σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα.

Θα πρέπει τώρα να γίνει και μια σύντομη επισήμανση μιας πρόσφατης τάσης της βιβλικής έρευνας να εξετάζει και να αξιοποιεί τις αρχαιολογικές αναφορές, οι οποίες δεν προέρχονται από τον χώρο της βιβλικής αρχαιολογίας, αλλά γενικά από εκείνον της αρχαιολογίας. Ένας αριθμός, λοιπόν, καινοδιαθηκολόγων τα τελευταία χρόνια αξιοποιεί τα πορίσματα των αρχαιολόγων που ειδικεύονται στις ρωμαϊκές αρχαιοτήτες και προέρχονται από διάφορες περιοχές, στις οποίες έδρασε ο αρχέγονος χριστιανισμός. Στην περίπτωση αυτή, η αρχαία Έφεσος στη Μ. Ασία και η αρχαία Κόρινθος στην Ελλάδα αποτελούν τις πιο ενδιαφέρουσες περιπτώσεις,

αποτελεσματικά η συνεργασία των αρχαιολογικών υπηρεσιών και διαφόρων μηχανικών, με σκοπό τη γρηγορότερη επισκεψιμότητα αυτών με ασφάλεια. Έτσι, οι αρχαιολογικοί χώροι προβάλλονται και αξιοποιούνται ταυτόχρονα. Αν, για παράδειγμα, δεν είχε ολοκληρωθεί η σύγχρονη κατασκευή που καλύπτει τις οικίες στην πλαγιά της αγοράς της αρχαίας Εφέσου, αυτές θα παρέμεναν ακόμη άγνωστες. Δεν θα πρέπει να ξεχνά κανείς ότι το ανασκαφικό έργο ακόμη και σήμερα εξελίσσεται αργά, καθώς η καταγραφή που το συνοδεύει είναι εξαιρετικά σχολαστική. Επιπλέον, οι αρχαιολόγοι δεν ασχολούνται μόνο με την ανασκαφή, αλλά η έρευνά τους συνεχίζεται και σε βιβλιοθήκες με τη μελέτη σχετικών κειμένων προκειμένου να ταυτιστούν αρκετά από τα ευρήματα. Πρόκειται, δηλαδή, για εξαιρετικά χρονοβόρα διαδικασία, αλλά οπωσδήποτε απαραίτητη. Αν στο μέλλον συνεχιστεί η αξιοποίηση των αρχαιολογικών αναφορών από τους βιβλικούς θεολόγους, πολλές ιδέες και περιστάσεις που περι-